

ԳՆԵԼ Մ. ՎՐԻ. ՃԵՐԵՃՅԱՆ

ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏԿԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԵՊԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝

ԵՐԱՆԱՇՆՈՐԸ Տ. Տ. ԳԵՈՐԳ Զ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ՕԾՄԱՆ ԵՎ ԹԱՂՄԱՆ ՄԱՍՆԱԿՑԵԼՈՒ*

1954 մայիսի 31-ին, երկուշաբթի երեկո, ժամը 8.30-ին, պատվիրակությունը ներկա գտնվեցավ համերգի մը**, որ տեղի ունեցավ Հայֆիլհարմոնիայի համերգային մեծ դահլիճին մեջ: Համերգին հանդես եկավ Հայֆիլհարմոնիայի սիմֆոնիկ նվագախումբը՝ ղեկավարությամբ Ի. Խարաջանյանի: Մենակատարներն էին վաստակավոր արտիստ Ավագ Պետրոսյան (երգիչ) և Ա. Վարդանյան (ջութակահար): Հայտագիրը կազմված էր Ալեքսանդր Սպենդիարյանի, Արմեն Տիգրանյանի, Անուշավան Տեր-Ղևոնդյանի և Արամ խաչատրյանի կտորներով: Սրահը բերնե-բերան լեցուն էր երաժրշտասեր հասարակությամբ, որ տենդագին ծափահարեց Անուշավան Տեր-Ղևոնդյանը, որ կգտնվեր ունկնդիրներուն մեջ: Անուշավան Տեր-Ղևոնդյան ևս իր կարգին և անձամբ շնորհավորեց իր կտորը կատարողն ու ղեկավարը և ստեղծեց շատ խանդավառ մթնոլորտ սրահին մեջ:

Հունիսի 2-ին (1954), չորեքշաբթի օր, երեկոյան ժամը 7.30-ին, պատվիրակությունը ներկա եղավ «Անուշ» օպերային** Ալեքսանդր Սպենդիարյանի անվան օպերայի և

* Սկիզբը ամսագրի 1954 թվականի № IX-ում:

** Սույն երկու ֆրեկույթները հակամայս մոտցված են թվականի կարգով դրվել: Ստիպված եղանք ղանոնք զետեղել հոս, մեր օրագրությունը լրիվ բլալու համար,— Գ. Մ. Վ. Ճ.

բաղադրի թատրոնի սրահին մեջ: Սարոյի դերը ստանձնեց էր Գ. Գաբրիելյան, որ այնքան ապրումով կատարեց իր դերը: «Անուշ» օպերան հաճախ կներկայացվի Հայաստանի մեջ, որովհետև շատ սիրված է: Յուրաքանչյուր ներկայացում հատկացված է Հայաստանի զանազան շրջաններու բնակիչներուն, որոնք խոսններում կուզան դիտելու համար հայուն կյանքին առնված տխուր դրաման, հավերժացած Հովհաննես Թումանյանի գրիչով և Արմեն Տիգրանյանի երաժշտությամբ:

Հունիսի 4-ին (1954), ուրբաթ օր, պատվիրակությունը առաջնորդվեցավ դեպի Գառնի և ապա Գեղարդ՝ այցելելու համար մեր անցյալի այդ երկու փառավոր կոթողները, զոր մեր նախնիքները հրաշակերտեցին:

Գառնիի ամրոցը կառուցված է անառիկ բարձունքի մը վրա, ուրկե վարը ուղղված նայվածք մը գլխու պտույտ կպատճառեն: Վարեն կհոսի Ազատ գետը: Այսօր Գառնին ավերակույտ մըն է, որուն սակայն ամեն մեկ գեղաքանդակ քարը պատմություն մը ունի ավանդելու մեզի մեր անցյալ փառքերին ու մշակույթին: Գառնիի ավերակներուն մեջ կշարունակվի պեղումը, որմե ի հայտ եկած է շատ նուրբ և գեղեցիկ խճանկար (մոզաիկ) մը, որ սքանչացումի առարկան է բոլոր այցելուներու:

Գառնիին ուղևորվեցանք դեպի Գեղարդա վանքը, որուն մոտեն կհոսի Ազատ գետը հսկայական թափով մը, ժայռերու և խութե-

րու մեջ են: Գեղարդա վանքը խորհրդազգած հոգիներու վայրն է, ուր ընտրած են առանձնանալ ճգնազգաց մեր նախնիք՝ հոգվով կապվելու համար աներևույթ զորութեան հետ, որուն համար կանգնած են, թերևս աշխարհի համար տակավին անծանոթ հրաշալիքներն մին՝ Գեղարդա սուրբ տաճարը, որուն շուրջ կան բազմաթիվ եկեղեցիներ: Բուն տաճարը վիմափոր է վերին վար: Զայն կերտողը սկսած է փորել նախ տաճարին գմբեթը, ուրկէ փորելով իջած է մինչև եկեղեցվուն նավը և ներքին մասերը: Վանքը ունի վանահայր և մնայուն քահանա: Ուխտավորներ կուգան հեռավոր վայրերէ: Մեր այցելութեան առթիվ հոն գտանք մեկ-երկու կիներ, որոնք հետիոտն եկած էին Երևանէ՝ կատարելու համար իրենց ուխտը: Արտասահմանի օտար պատգամավորութիւններ ևս այցի կուգան Ս. Գեղարդ՝ տեսնելու համար զարմանահրաշ այդ տաճարը: Տաճարին կից և անոր մերձակայքը կան մեկէ ավելի խաչքարեր ու ճգնարաններ: Վերջինները փորված են ժայռի կամ լեռներու կողերուն մեջ:

Վանահայրը պատմիրակութեան համար մորթից մատաղցու ոչխար մը, որ բերվեցավ սեղան: Սեղանին բարիքները բացվեցան մեր առջև կեսօրե ետք ժամը 5.30-ին: Հաց-կերուկը տեղեց մինչև ուշ առտին: Սեղանին կնախագահեր Կիլիկիո Կաթողիկոսական տեղապահ բարձրապատիվ Տ. Խաչարքեպիսկոպոս Աջապահյան, որ արտասանեց դեղեցիկ բաժակաճառ մը՝ նվիրված զույգ Հայրապետական Աթոռներու անասանութեան և միասնութեան, և առաջարկեց երգել Ս. Էջմիածնի ձոներդ-շարականը՝ «Էջ Միածինն ի Հօրէ»: Սրբազան հօր բաժակաճառը ողջունվեցավ որոտընդոտ ծափերով և հորտընկայս երգվեցավ «Էջ Միածինն ի Հօրէ» շարականը: Սրբազան հօր բաժակաճառին պատասխանեց՝ հանուն Ս. Էջմիածնի շնորհակալութիւն հայտնելով՝ պրոֆ. Աշոտ Սրբահամյան, և բարեմաղթեց արեւշատութիւն սրբազան հօր և անասանութիւն Կիլիկիո Ս. Աթոռին: Բաժակաճառեր հաջորդեցին մեկը մյուսին, որոնց առանցքը կկազմեին Ս. Էջմիածինն ու Կիլիկիո Ս. Աթոռը:

Դիշերը ուշ առնեն պատմիրակութիւնը վերադարձավ Երևան, ուր ներկա եղավ «Դավիթ-Քեկ» օպերային՝ Ալեքսանդր Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի սրահին մեջ: Սույն օպերան եղանակավորված է հանգուցյալ Արմեն Տիգրանյանի կողմէ: Այս օպերային մեջ էր, որ առաջին անգամ հանդիպում ունեցանք Եգիպտոսէն ներգաղթող և ամբողջ Սովետական Միութեան

թեյան մեջ հռչակված տաղանդավոր երգչուհի Գոհար Գասպարյանի հետ, որուն հետ ունեցանք մտերմիկ տեսակցութիւն երեկույթին ետք: Հոն էր նաև Տաթևիկ Սազանդարյանը, որուն մասին տարիներով խոսեցան սովետական մամուլն ու համադիսականները՝ իբր տաղանդավոր «մեցցո սոպրանո» երգչուհի:

Հունիսի 5-ին (1954), շաբաթ գիշեր, ժամը 7.30-ին, պատմիրակութիւնը ներկա եղավ «Ալմաստ» օպերային, Ալեքսանդր Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի սրահին մեջ: Երգի և կատարումի իշխանը՝ Պավել (Պողոս) Լիսիցյան կկատարէր Թաթևիկ Սազանդարյան: Պավել Լիսիցյան լիրիկ բարիտոն է, որուն տաղանդը՝ շնայած իր վայելած մեծ համբավին, տակավին ծաղկման մեջ կգտնուի և կհուսադրէ մեծամեծ նվաճումներ: Պավել Լիսիցյանի անունը, Սովետական Միութեան երկիրներէն զատ, մեծապէս ծանոթ է Գերմանիո, Ավստրիո: Չեխոսլովակիո, Հունգարիո, Ռումանիո, Բուլղարիո, Լեհաստանի և Դանիայի երաժշտական լայն շրջանակներուն, որոնք կնշեն երգիչի հրաշալի իր ձայնը, դալորցի և կատարողական վարպետութիւնը: «Ալմաստ» օպերայի մեջ պատմիրակութիւնը ակնառու եղավ խաղարկութեանը երեք մեծ արվեստագետներու, — Պավել Լիսիցյանի, Գոհար Գասպարյանի և Տաթևիկ Սազանդարյանի, — որոնք բախտավոր դիպվածով մը միաժամանակ կգտնվեն Հայաստանի մեջ, որովհետև համադիսական իրենց համբավը զիրենք կբաժնեն իրարմէ՝ կատարելու համար երաժշտական ելույթ միութենական թէ օտար երկիրներու մեջ:

Հունիսի 6-ին (1954), կիրակի երեկո, ժամը 7.30-ին, պատմիրակութիւնը ներկա եղավ Գ. Սունդուկյանի անվան դրամատիկ թատրոնի մեկ բեմադրութեանը, Հակոբ Պարոնյանի «Պաղտատաւ անքաւ» կատակերգութեան՝ երեք արարվածով: Ներկայացման առանցքը կկազմէր ժողովրդական արտիստ և համբավավոր դերասան Զ. Ներսիսյանը՝ իր անթերի և բնական կատարումով: Մյուս դերակատարներն էին Ա. Ասրյանը, Գ. Գաբրիելյանը, Գ. Հարությունյանը, Վ. Մարգունին, Վ. Ստեփանյանը, Բ. Դիլաքյանը, Ա. Եղյանը, Ա. Կոթիկյանը և Վ. Միրիջանյանը: Բեմադրութիւնը կղեկավարէր ժողովրդական արտիստ և Ստալինյան մրցանակի լաուրէատ Վ. Աճեմյանը, իսկ նկարիչն էր ժողովրդական նկարիչ և արձանագործ Ա.

Սարգսյանը: Հոն հանդիպեցանք նաև ա՛յլ ժողովրդական արտիստներու, որոնց մեջ՝ մասնավորապես՝ ժողովրդական արտիստ և համընկավոր դերասան Ավետյանի, որ «Պեպո» ֆիլմին մեջ Չիմդիմովի դերը խաղացած է:

Հունիսի 7-ին (1954), երկուշաբթի օր, երեկոյան ժամը 8-ին պատվիրակությունը ներկա գտնվեցավ հրգելու կախարդանքին տիրացած տիկին Գոհար Գասպարյանի ռեսիտալին, որ տեղի ունեցավ Հայֆիլհարմոնիայի համերգային մեծ դահլիճին մեջ, ներկայությամբ երաժշտասեր հոծ հասարակության մը, որ բոլորն ծափահարեց թվիչ հայ երգչուհին: Եզրիպոսին ներգաղթող այս տիկինը՝ Մոսկվայի մեջ հետևած է ձայնամարդության դասընթացքին և կատարելապես տիրացած է հրգելու արվեստին, որ հիացմունքի կմդն ամենեն նրբարվեստ արվեստագետներն ու երաժշտական քննադատներն անգամ: Անոր անուր ծանոթ է միութենական երկիրներու թե՛ Եվրոպայի զանազան երկիրներու երաժշտական շրջանակներուն, որոնք մամուլով ու բեմով դրվատիքը կհչուսեն անոր՝ վեր առնելով անոր ձայնին ճկունությունն ու կատարողական արվեստը: Հաճախ կտարվիս մտածելու, թե երգողը սոխակ մըն է, որ կգեղգեղե:

Մոսկվայի Պետական օպերայի վարչությունը գնահատելով անոր երաժշտական կարողությունները, պահանջած է զայն Երևանի Պետական օպերայի վարչությունեն, որպեսզի անիկա հանդես գա Մոսկվայի Պետական օպերային մեջ, բայց Երևանի վարչությունը ընդդիմացած է՝ առարկելով, որ անիկա պետք է մնա Երևան՝ իր ներկայությամբ և համերգներով փայլ տալու համար հայոց մայրաքաղաքի երաժշտական մշակույթին: Տիկին Գոհար Գասպարյան ևս նախընտրած է մնալ Երևան, ուր առաջադրած էր ներգաղթել եզրիպոսին՝ վերջ տալու համար գաղթականի դորշ կյանքին: Մոսկվա համակերպած է և տիկին Գոհար Գասպարյան կգործե Երևանի մեջ, հարկ եղած պարագային այցելելով միութենական երկիրներ, կազմակերպելու համար համերգներ:

Ռեսիտալին հայտագիրը կազմված էր հայ և օտար երգահաններու դասական և արդի ստեղծագործություններեն: Հայտագիրի գործադրությունեն հետք նոր հայտագիր մը ևս կազմվեցավ տեղվույն վրա՝ երաժշտասեր հասարակության պահանջած երգերով, որոնց սիրով ընդառաջեց սիրված և հարգելի երգչուհին:

Հունիսի 8-ին (1954), երեքշաբթի, կեսօրի հետք ժամը 2.15-ին պատվիրակությունը ընդունվեցավ Հայաստանի երիտասարդ Վարչապետին՝ Անտոն Գոչինյանի կողմեն: Հանուն պատվիրակության շնորհակալության խոսք ըրավ Կրիկիո Կաթողիկոսական տեղապահ բարձրապատիվ Տ. Խաչ արքեպիսկոպոս Աջապահյանը, որուն պատասխանեց Հայաստանի Վարչապետը բարիգալուստի աղնիվ խոսքերով: Խոսակցության կարգին երբ հարց տրվեցավ ներգաղթի մասին, Նորին Վսեմություն Վարչապետը պատասխանեց. «Ամեն պտուղ իր հասունացած ժամանակը անուշ կլինի», թեև հայտնեց նաև, թե ներգաղթի հարցը օրակարգեն բնավ չէ ջնջված:

Ընդունելությունը եղավ շատ սիրալիր և պատվիրակությունը բաժնվեցավ Նորին Վսեմություն Վարչապետին շատ զոհ տպավորությամբ:

Նորին Վսեմություն Վարչապետի ունկընդրությունեն հետք Հայաստանյայց Եկեղեցվո գործերու խորհուրդի նախագահ՝ պարոն Հրաչյա Գրիգորյան առաջնորդեց պատվիրակությունը դեպի Հայկական խորհրդարանի շենքը: Պատվիրակությունը հիացմունքով անցավ մարմարապատ սենյակներեն և մտավ մեծ դահլիճը, որ ներքնապես ևս բարաշեն է և ամբողջությամբ քանդակազարդված հայկական մանրանկարչական մոտիվներով:

Նույն օր, գիշերին, տեղի ունեցավ թըղթակիցներու հանդիպումը պատվիրակության անդամներուն հետ, որոնք հաղորդեցին իրենց տպավորությունները Հայրենիքի վերելքի մասին:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 10.30-ին տրվեցավ ողջերթի սեղան մը ի պատիվ պատվիրակության անդամներուն: Սեղանի վրա խրախճանքը տեկեց մինչև առավոտյան ժամը 4: Պատվիրակության անդամները այդ գիշեր բնավ չքնացան, որովհետև մեկ-երկու ժամ հետք անոնք օդանավ պիտի առնեին և թռչեին դեպի Մոսկվա: Սեղանին կմասնակցեին եկեղեցական և պետական բարձրաստիճան դեմքեր, գրագետներ, արվեստագետներ և հասարակական գործիչներ: Սեղանի վրա շնորհակալության խոսքերով ելույթ ունեցավ դարձյալ Կրիկիո Կաթողիկոսության Տեղապահ բարձրապատիվ Տ. Խաչ արքեպիսկոպոս Աջապահյան, որուն ի պատասխան արտահայտվեցավ Հայաստանյայց Եկեղեցվո գործերու խորհուրդի նախագահ՝ պարոն Հրաչյա Գրիգոր-

յան: Խոսք ատին նմանապես Վարպետը, Դերենիկ Դեմիրճյան, Հրաչյա Քոչար և ուրիշներ, ինչպես նաև պատվիրակության եկեղեցական և աշխարհական անդամներեն ումանք: Անոնք իրենց բաժակաճառերով մաղթեցին բարգավաճում Սովետական Հայաստանի, պայծառություն Ս. էջմիածնի և բարօրություն հայ ժողովուրդի: Երգով և արտասանությամբ հանդես եկան Հայաստանի արվեստագետները, որոնք սեղանին ուրախությունը հասցուցին իր լրումին:

Պատվիրակությունը Սովետական Հայաստանի արևաշող մայրաքաղաքին՝ Երևանի մեջ մնաց 17 օր: Ոչ մեկ օր անոր ճակատը չմթաղեցավ Հայաստանի արևին տակ, եթե չհաշվենք երանաշնորհ Հայրապետի օժման և թաղման համատարած սուգի օրերը: Հայաստանի մեջ այլևս անցած է սուգի և շիվանի շրջանը: Ուրախություն կտրապետե հոն և ամեն այցելու պարտի մասնակից ըլլալ այդ ուրախության, և մենք լիովին վայելեցինք հայուն ավանդական հյուրասիրությունը հայկական երկնակամարի և հայ պետության հավանքին տակ:

Հունիսի 9-ին (1954), շորեքշաբթի օր, առավոտյան ժամը 7.20-ին պատվիրակությունը մեկնեցավ Երևանի «Խնտուրիստ» հյուրանոցին դեպի օդակայան, ուր ողջերթի համար եկած էին Ս. էջմիածնի միաբանությունն ներկայացուցիչներն ու ԱՕԿՄ-ի բոլոր պաշտոնյաները, Հայաստանյայց եկեղեցվո գործերու խորհուրդի նախագահ՝ Հրաչյա Գրիգորյան, Կարո Ղաֆադարյան և բազմաթիվ մտավորականներ: Հուզիչ էր բաժանման տեսարանը:

Օդանավը Երևանեն ճամբա ելավ առավոտյան ժամը 9.30-ին, երևանյան ժամով, և փոքր ժամանակի մը համար հաջորդաբար իջնելով Սուխումիի, Ռոստովի և Խարկովի օդանավակայանները՝ նույն օր երեկոյան, տեղական ժամով ժամը 10.30-ին հասավ Մոսկվա, ուր պատվիրակությունը դիմավորվեցավ Մոսկվայի հայոց հոգևոր հովիվին՝ արժանապատիվ Տ. Խաչատուր ավագ քահանա Տ. Հարությունյանի և բարեշնորհ Անդրանիկ սարկավագ Գալամբարյանի կողմն և առաջնորդվեցավ Մոսկվայի «Մետրոպոլ» հյուրանոցը, ուր մնաց մինչև իր մեկնումի օրը, հինգ օր:

Պատվիրակությունը հանգստանալու համար մեկ օրվան դադարե մը ետք, հունիսի 11-ին (1954), ուրբաթ օր այցելեց Զաքարյակ,

որ կգտնվի Մոսկվային 120 կիլոմետր դուրս: Զաքարյակ կրոնական ճեմարան մըն է, ուր կուսանին 180 սաներ՝ պատրաստվելու և նվիրվելու համար կրոնական ասպարեզի: Պատվիրակությունը պատեցավ հաստատության զանազան բաժանմունքներն ու եկեղեցին, և հոգիով հրճվեցավ տեսնելով բարգավաճ կրոնական ուստան մը, ուր կպատրաստվին երիտասարդ ազնիվ հոգիներ՝ Աստուծո մաքուր անդաստանին ծառայության համար:

Պատվիրակության մեկ մասը, գլխավորությամբ Կիլիկիո Կաթողիկոսական տեղապահ Բարձրապատիվ Տ. Խաչ արքեպիսկոպոս Աջապահյանի, նույն օր ընդունվեցավ Համայն Ռուսիո Ռուս Օրթոդոքս Եկեղեցվո Պետ Ալեքսի Պատրիարքի կողմն, որուն հետ ունեցավ շատ սիրալիր և մտերմիկ տեսակցություն: Սրբազան Հովվապետը անսխալ կարտասանե տեղումական աղոթքը հայերեն լեզվով: Անիկա մոտեն ծանոթ է Հայ Ազգի բազմաթիվ զավակներուն, որոնք տպավորած են զինք որպես աշխատունակ և ստեղծագործ ժողովուրդի մը ներկայացուցիչները: Անիկա խորապես վրշտակրած է մահվանը վրա Հայ Ազգի երանաշնորհ Հովվապետին, որուն հետ հաստատած էր եղբայրական մտերմություն և գործակցություն: Պատվիրակությունը շնորհակալություն հայտնելով Սրբազան Հայրապետի ազնիվ խոսքերուն համար և արևատություն մաղթելով իրեն՝ բաժնվեցավ Ռուս Օրթոդոքս Եկեղեցվո Վեհապալան, համոզված՝ որ քույր եկեղեցվո մը տաքուկ սիրտը կբաբախե հոն:

Հունիսի 12-ին (1954), շաբաթ օր, կեսօրե առաջ ժամը 10-ին, պատվիրակությունը այցելեց Կրեմլի պատմական բաժինը, առաջնորդությամբ Նիկիտա Խրուշչովի Սմիռնովի, որ Կրոնական խորհուրդի ավագ աշխատակից է: Ս. էջմիածնի կողմն պատվիրակության կրնկերակցեր «էջմիածին» պաշտոնաթերթի խմբագիր պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյան, որ միանգամայն կկատարեր թարգմանի պաշտոն:

Կրեմլ կարելի է այցելել մասնավոր արտոնությամբ: Պատվիրակության ժամանումն առաջ այցելումներուն երկար շարանը տեղ գրաված էր Կրեմլի մուտքին առջև: Պատվիրակության հատուկ պատիվ ընծայվեցավ՝ երբ բոլոր այցելուներն առաջ առաջնորդվեցավ Կրեմլի պատմական պալատեն ներս, որուն մուտքի դռան առջև ողջունվեցավ թանգարանի պատասխանատու

տնօրենին կողմից: Կրեմլի պատմական մեծ մասը այժմ մաս կկազմեն Հնագիտական վարչության: Պատվիրակությունը նախ առաջնորդվեցավ ընդարձակ այն սրահը, ուր տեղի ունեցած են ազգային ընդհանուր ժողովները: Այս սրահին անմիջականորեն կից կգտնվի Սովետական Միության պառլամենտը, ուր տեղի կունենար միջազգային սենտիկաներու ներկայացուցիչներուն համաժողովը: Այս ժողովին պատճառով պատվիրակությունը շիրջավ այցելել պառլամենտը: Պատվիրակությունը ապա առաջնորդվեցավ ցարերու պալատին բոլոր հարկաբաժինները, որոնք պահված են այնպես, ինչպես որ էին ցարերու իշխանության օրով: Պալատին ամենեն հին մասը Իկոր իշխանի հարկաբաժինն էր: Իկոր իշխանը ռուսերու Վարդանն է, որ կռվեցավ թաթարներու դեմ՝ իր ազգի ազատության համար: Պալատին ամբողջ հարստությունը, որ դարերու ընթացքին հավաքված է, մեկտեղված է ընդարձակ սրահի մը մեջ, ուր առաջնորդվեցավ պատվիրակությունը պալատի այցելութենեն ետք: Պատվիրակությունը 3—4 ժամերու տևողության ընթացքին տեսավ մեծ ու փոքր ադամանդներ, ոսկի և թանկագին քարեր, առանձին կամ հեռավա՛ր ավետարանի, սկիհի, խաչի, քահանայապետական թե արքայական ոսկեճամուկ զգեստներու, պանակներու և շքանշաններու, եպիսկոպոսական գավազաններու և արքայական դաշիստներու, սուրբերու, դաշույններու, ատրճանակներու, վահաններու և այլ պատերազմական թե ընտանեկան գործիքներու և առարկաներու վրա: Պատվիրակությունը տեսավ ամեն դարու հատուկ իշխանական, ցարական թե եկեղեցական զգեստներ, որոնք համակ գործված էին մարգարիտներով և այլ թանկագին քարերով: Աշխարհի գանազան կողմերեն կուտակված ոսկին և թանկագին քարերը չէին խնայված նույնիսկ արքայական կառքերու և ձիերու կազմածներուն վրա, որոնք ևս կցուցադրվին այդ ընդարձակ սրահին մեջ:

Պատվիրակությունը իր հիացումն ու գնահատությունը արձանագրեց այն տոմարին մեջ, որ իրեն ներկայացվեցավ թանգարանի պատասխանատու տնօրենության կողմից: Արձանագրությունը ստորագրեցին պատվիրակության եկեղեցական և աշխարհական բոլոր անդամները:

Պատվիրակությունը ամենեն ետք առաջնորդվեցավ դեպի Կրեմլի պալատին հարակից շենքերը, որոնց մեջ ի մասնավորի աչքի կգարներին երեք հսկայական մեծու-

թյամբ եկեղեցիներ, որոնց ոսկեզօծ և սրածայր զմբեթները կպսպղային արևի ցուրեքուն տակ: Անոնց դռները բաց էին այցելուներու առաջ, որոնք կուգային միութենական թե արտասահմանյան երկիրներէ: Պատվիրակությունը առաջնորդվեցավ Ս. Վլադիմիր տաճարեն ներս, ուր նորոգություններ կկատարվեին՝ պետության հաշվույն: Այս տաճարին մեջ կգտնվին ռուս մեծ քահանայապետներու և իշխաններու դամբարաններ՝ իրենց անաղարտ մնացած արձանագրություններով: Այս տաճարին մեջ է, որ ցարեր կստանային իրենց թագը և թագավոր կհռչակվեին Համայն Ռուսիո Պատրիարքին կողմից, որուն գահին քով կգտնվեին ցարին գահո՛ւ երկուքն ևս ամպհովանիով ծածկված: Դռան քով կգտնվի երրորդ աթոռ մը, նույն ձևով, որ տրամադրված էր Մոսկվայի ռուս միտրոպոլիտին: Պատվիրակությունը սքանչացումով դիտեց տաճարին զանազան մասերը և շերմեռանդությամբ համրուրեց անոր երեք խորաններուն սրբատաշ և օծյալ սեղանները: Այս տաճարին մեջ պատվիրակության անդամներեն տողերս ստորագրողին խնդրանք եղավ, թանգարանի տնօրենին և Կրեմլական խորհուրդի ավագ աշխատակից՝ Նիկիտա Իվանովիչ Սմիռնովի կողմից՝ երգելու հայկական մեղեդի մը կամ շարական մը: Անոնց փափագին գոհացում տրվեցավ ռուսախ լեր» շարականով:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 7.30-ին, պատվիրակությունը ներկա եղավ օպերայի մը, որ վերցված էր ռուս ազատագրական կյանքի: Դերակատարներին ամենեն ամելի ուշադրալի էր ռուսազգի հայտնի արվեստագետ-երգիչ Զուլտով, որ վկատարեր Վուլչը աշուղի դերը: Ներկայացումը վկատարվեց Մոսկվայի մեծագույն օպերային մեջ, որ կգտնվեին Կարմիր հրապարակի և մեր իջևանած հյուրանոցին շատ մոտիկը: Օպերայի դերասանները սովետական երկիրներու լավագույն տարրերն են, որոնք հավաքված են Մոսկվա: Անոնց մեջ կգտնվին նաև երկու հայեր: Ներկայացման ընթացքին բեմ բարձրացան ավելի քան 4—500 հոգի, որոնք մեծ հասկացողությամբ կատարեցին իրենց դերերը: Երաժշտասեր հասարակություն մը լեցուցած էր սրահը, որ ուներ ութհարկանի և բոլորաձև օթյակներ:

Հունիսի 13-ին (1954), Կիրակի օր, պատվիրակությունը պատեցավ Մոսկվայի զանազան տեսարժան վայրերը՝ առաջնորդությամբ

«Էջմիածին» ամսագրի պատասխանատու խմբագիր պրոֆ. Աշոտ Գ. Աբրահամյանի, որ պատվիրակության հետ մնաց Մոսկվա՝ մինչև անոր մեկնումը Մոսկվային:

Հայկական գաղութը իր մեջ կհաշվե 60—70 հազար հոգի: Գաղութին հոգևոր հովիվն է արժանապատիվ Տ. Խաչատուր ավագ քահանա Տեր-Հարությունյան, որ պատվիրակության մատուց անգնահատելի ծառայություններ՝ երբ անիկա հասավ Կիևեն Մոսկվա: Սիրված և հարգված հոգևորական մըն է անիկա, որ հակառակ իր հառաջացած տարիքին՝ կվազե հոն, որ պարտականությունը կկանչե զինք: Անոր կօգնեն Անդրանիկ և Հենրիկ ավագ սարկավագներ, որոնք Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Ծեմարանի տեսչության կողմն ղրկված են Մոսկվա՝ ուսանելու համար: Գաղութը իր մեջ կհաշվե հայտնի գիտնականներ, ակադեմիկոսներ, քաղաքական և ղեկավարական դեմքեր, գրադեմներ, բժիշկներ, արվեստագետներ, համալսարանական ուսանողներ և աշխատավորներ: Գաղութը, հակառակ իր թվական նվազության, կվալել հարգանք՝ իր որակին համար:

Քաղաքին եռուգնոր և երթևեկը դյուրացնելու համար շինված է ստորերկրյա մետրո մը, որ կհանդիսանա աշխարհի մեծագույնը և ամենեն վանդալորը, ինչպես հավաստիացուցին մեզի Փարիզի և Ամերիկայի մետրոները տեսնողներ: Մետրոն երկհարկ է և ունի 125 մետր խորություն: Անիկա կերկարի քաղաքին գրեթե մեկ ծայրին մյուսը: Մաքրությունն ու կանոնավորությունը հատկանշական գիծերն են մետրոյին, որոնք ամեն մեկ հարկն ու վայանը ունի առանձին ճարտարապետական ոճ և գրավություն մը: Ոստիկան և ոստիկանուհիներ կը ընդադառն ամբողջ գիծի երկայնքին՝ հակելու համար կարգապահության և երթևեկի անվտանգության:

Պատվիրակությունը մեծ կամուրջն անցնելով ուղղվեցավ դեպի Մոսկվայի նորակառույց համալսարանը, որ 38 հարկի վրա բարձրացած հակայական շենք մըն է, և որ իր մեջ կընա պարփակել 20.000 հոգի: Համալսարանի մեջ կուսանին ամենազգի ուսանողներ, որոնք ձրի ուսանելի զատ կատանա նաև ամսական որոշ թոշակ մը: Անդրանիկ և Հենրիկ սարկավագներ կատանան, յուրաքանչյուրը, ամսական 240 ռուբլի:

Պատվիրակությունը ապա այցելեց Մոսկվայի պատկերասրահը, որ կցուցադրվին հին ու նոր, միջազգային և սովետական նկարիչներու ստեղծագործություններ: Ամենազգի նկարիչներու տարբերություն մեջ

կգտնվեին նաև Սովետական Հայաստանի հայտնի նկարիչ Մարտիրոս Սարյանի նկարներն ոմանք: Նկարները դասավորված էին ժամանակագրական կարգով և ըստ դարոցի: Արվեստաներ հսկա հասարակություն մը նկատ էր դիտելու դասական ու արդի նկարիչներու ստեղծագործությունները: Օտարագզի այլ պատվիրակություններ ևս եկած էին այցելելու պատկերասրահը և վրսին բացատրություններ իրենց բարբառով:

Հունիսի 14-ին (1954), երկուշաբթի լուսնալիք առավոտուն, ժամը 2-ին, պատվիրակությունը «Մետրոպոլ» հյուրանոցն ճամբա ելավ դեպի Մոսկվայի օդանավակայանը, որ հասավ ժամը 3-ին: Ողջերթ մաղթելու համար օդանավակայան եկած էին «Էջմիածին» ամսագրի պատասխանատու խմբագիր պրոֆ. Աշոտ Գ. Աբրահամյան, Կրոնից նախարարության կողմն՝ Նիկիտա Խվանովիչ Սմիռնով, Մոսկվայի հայոց հոգևվոր հովիվ արժանապատիվ Տ. Խաչատուր ավագ քահանա Տեր-Հարությունյան և քաղաքապետ Անդրանիկ ավագ սարկավագ Գալամդարյան:

Օդանավը Մոսկվային թռիչք առավ առավոտյան ժամը 4.50-ին և երկուրեկես ժամեն (6.35-ին) հասավ Կիև, Ուկրաինիո մայրաքաղաքը, որ մնաց մեկ ժամ և քան վայրկյան: Պատվիրակությունը 7.45-ին Կիևեն բաժնիվելով ժամը 11-ին հասավ Բուդապեշտ՝ Հունգարիո մայրաքաղաքը, որ մնաց մինչև ժամը 12.15, որմե ետք թռավ դեպի Վիեննա, որ հասավ ժամը 1.15-ին Մոսկվայի ժամով, իսկ տեղական ժամով ժամը 11.30-ին: Պատվիրակությունը դիմավորելու համար Վիեննայի սովետական օդանավակայանը եկած էին Վիեննայի հայ ազգայիններեն՝ պարոնայք Հակոբ Թարյան, Ազատ Վարդյան, Հմայակ Հակոբյան և Արամ Ությունյան: Վերջինը զավակն է Վիեննայի հոգևոր հովիվ գերապատիվ Տ. Վահրամ ծայրագույն վարդապետ Ությունյանի, որ կբացակայի մայրաքաղաքն, այցի գացած ըլլալով իր դատեր, որ կգտնվի Աթենքի մեջ: Պատվիրակությունը առաջնորդվեցավ Վիեննայի «Hotel Post» հյուրանոցը, որ մնաց հինգ օր:

Վիեննայի հայ գաղութը իր մեջ կհաշվե 30—40 ընտանիք, որոնցմե միայն մեկ—երկու ընտանիք կաթոլիկ են, մնացյալները Հայ Առաքելական Եկեղեցվո կապականին: Գաղութը անտեսապես ինքնաբավ է: Գլխավոր զբաղումը առևտուրն է, ընդհանրապես գորգի: Ունի մատուռ մը և դպրաց դաս մը:

որ կազմված է երիտասարդներն և երիտասարդուհիներն, որոնցից ոմանք ուսանող ևն Պետական երաժշտանոցի մեջ: Խմբավարն է պարոն Արամ Ություճյան, որ կնվագի օրգի վրա՝ Եվմայան քառաձայն: Մատուռը կառնվի շորորող հարկի մը վրա, որ ամեն կերակի և տոնական օրեր հավատացյալ հայեր գունդագունդ կերթան հոգևորապես մխիթարվելու կենաց բանին քարոզությամբ: Գաղութիս հայերը կասրին համերաշխությամբ և սիրով, մեկ ընտանիքի հարազատներու պես: Ունին ակումբ մը, որ կհավաքվին ևն երիտասարդ և երիտասարդուհիներ և կկազմակերպեն մշակութային ձեռնարկներ: Սիրտներին տաք է Հայրենիքի և Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցւոյ նկատմամբ: Հարգալից վերաբերմունք ունին Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության նկատմամբ, որուն աբբահայրը բարի գալուստի և ողջերթի համար երկիցս եկավ պատվիրակության նախագահին՝ Կիլիկիո Կաթողիկոսական տեղապահ՝ բարձրապատիվ Տ. Խաղարեկոսյան Կոստան Առաքելականի մոտ, ընկերակցությամբ պատմաբան-բանասեր գերհարգելի Շ. Ներսես Աղիլյանի և Շ. Պողոս Պետրոսյանի: Տ. Խաղարեկոսյանը պատմական փոխադարձ այցելության գնաց մայրավանք, աբբահայր մոտ, ընկերակցությամբ պատվիրակության անդամներուն: Տեղի ունեցավ պատշաճ հյուրասիրություն, որմէ ետք պատվիրակությունը պատեցավ միաբանության տպարանն ու մատենադարանը:

Վիեննայի պատվական ազգայինները պատվիրակության համար վերապահած էին չերմ ընդունելություն մը, որուն ապացույցը բազմիցս տվին պատվիրակության Վիեննա բնակության միջոցին: Առնոթ պատվիրակության հետ մնացին միշտ և առաջնորդեցին զայն Վիեննայի պատմական և հնագիտական վայրերը: Կազմակերպեցին ճոխ ճաշասեղաններ Վիեննայի ամենին շքեղ ճաշարաններուն թե ընտանեկան հարկերու տակ: Անմոռանալի պիտի մնա մանավանդ ողջերթի սեղանը, որ տրվեցավ վերջին գիշերը, Վիեննայի լավագույն պանդոկին մեջ, որ հավաքված էին Վիեննայի բոլոր հայ ազգայինները հանդերձ ընտանյոք: Ասկե զատ պատվիրակությունը առանձինն հյուրասիրվեցավ պարոնայք Պարսամյանի, Սարգիս Կարապետյանի և Հմայակ Հակոբյանի տուններուն մեջ:

Հունիսի 17-ին (1954), հինգշաբթի օր, Հովհաննես Կարապետի և Աթանազիոս եպիսկոպոսի տոնին, մատուցվեցավ սուրբ ան-

մահ պատարագ Վիեննայի հայոց մատուռին մեջ, որ ներկա էր ամբողջ վիեննահայությունը: Պատարագը մատուցեց Երուսաղեմի միաբաններն և ժառանգավորաց վարժարանի տեսուչ հոգեշնորհ Տ. Հայկազուն վարդապետ Աբրահամյան: Քարոզեց Կիլիկիո Կաթողիկոսության տեղապահ՝ բարձրապատիվ Տ. Խաղարեկոսյան Կոստան Առաքելականի տվավ Մայր Հայաստանին և խանդավառեց ներկա հայ հասարակությունը: Սուրբ պատարագի ընթացքին Հյուսիսային Ամերիկայի առաջնորդական տեղապահ գերաշնորհ Տ. Մամբրի արքեպիսկոպոս Գալֆայան, ընդառաջելով Վիեննայի ազգայիններու փափագին, դարձրեց շորս աստիճաններ շնորհեց Վիեննայի դպրաց դասի անդամներուն և ուրար կրելու մասնավոր արտոնություն պարոն Կարապետ Տոնիկյանի, որ սարկավագի պաշտոն կկատարե սուրբ պատարագի ընթացքին, առանց բացակայության:

Վիեննայի հայ գաղութը մեծապես հրճվեցավ այսքան վեղարավոր և բարձրաստիճան հոգևորականներ ունենալով իր մեջ: Վիեննայի հայ գաղութը այսքան վեղարավորներ միաժամանակ երբեք չէր տեսած Վիեննայի մեջ: Պատվիրակությունը նույն օրը, Կիսօրի ետք, այցելեց Վիեննայի արքայական ամառանոց-պալատը, որ կկոչվի Շյոնբրյուն, առաջնորդությամբ գաղութի ականավոր ազգայիններուն: Պալատը ընդարձակ տարածություն վրա փռված հսկա շինք մըն է, օրուն արտաքինը եթե այնքան ուշագրավ չէ, սակայն ներքինը զրավիչ է և գեղարվեստի գույն-գործոց: Պալատին զանազան մասերը ունին յուրահատուկ պատմություն, կապված Ավստրիո կայսրներուն ու կայսրուհիներուն, իշխաններուն ու իշխանուհիներուն փառավոր ու արկածալից կյանքին: Սենյակները կաման անփոփոխ ու անաղարտ, ինչպես որ էին իրենց արքայական բնակիչներուն օրով: Մեկ քանի սենյակներու պատերուն վրա անխնայորեն ոսկի է դործածված, ինչպես էր պարագան Կրեմլի պալատի ինչ-ինչ սենյակներուն համար: Պալատին ետին կառնվի ընդարձակ բուրաստան մը՝ կանաչադարձ ու կամարակալ թավոտներով և անուշահոտ գույնզգույն ծաղիկներով: Վիեննայի բնակչությունը հոն կդիմե տոնական օրերուն՝ զվարճանալու և հանգստանալու համար:

Հունիսի 19-ին (1954), շաբաթ օր, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի խոր Վիրապե ելլելու տոնին, պատվիրակությունը կեսօրի ետք ժամը 5.30-ին, տեղական ժամով, Կ. Լ. Մ.

օդանավով Վիեննայի ճամբա ելավ դեպի Բելյուֆ: Մի քիթարյան միաբանության արբանյակը ողջերթի համար եկած էր պարոն Համակ Հակոբյանի տունը, ուր կեսօրվան ճաշի հրավիրված էր պատվիրակությունը: Հ. Ներսես Ակինյան և Հ. Պողոս Պետրոսյան կրնկերակցեին արբանյակը: Ողջերթի համար օդակայան եկած էին Վիեննայի հայ գաղութին գրեթե բոլոր անդամները՝ իրենց տիկիններով և զավակներով: Անոնք կմաղթեին բարի ճանապարհ և միաժամանակ բարի վերադարձ դեպի Վիեննա՝ ուր այս անգամ միասին ճանապարհորդելու համար դեպի Ս. Էջմիածին՝ ներկա ըլլալու համար Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրություն և օժան հոգեպարար արարողություններուն:

Պատվիրակությունը գիշերով անցնելով Յուդուսպիտ և Հունաստանի երկինքներին հասավ Պոլիս, գիշերվան ժամը 9.45-ին, Վիեննայի ժամով, իսկ տեղական ժամով 10.45-ին: Թուրքիո Հայոց ամենապատիվ պատրիարք հոր՝ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս խաչատուրյանի կողմից օդակայան դիմավորելու եկած էին գեր. գեր. Տ. Սահակ Ժալազույն վարդապետ Փափազյան և Տ. Գարեգին Ժալազույն վարդապետ Գազանճյան: Անոնց կրնկերակցեին «Մարմարա» և «Ժամանակ» թերթերու թղթակիցներն ու այլ ազգայիններ:

Ամենապատիվ սրբազան պատրիարք հայրը թրքական կառավարության համահաճ արտոնությամբ վարդապետ էր պատվիրակությունը 3—4 օր Պոլիս պահել՝ հյուրամեն ծարելու համար, բայց Կիլիկիո Կաթողիկոսական տեղապահ՝ բարձրապատիվ Տ. Խաղարքեպիսկոպոս Աջապահյան շնորհակալություն հայտնելով պատրիարք սրբազան հոր այս ազնիվ վարդապետության համար՝ ցավ հայտնեց, որ պիտի չկրնա ավելի երկար ժամանակ բացակայիլ Կիլիկիո Ս. Աթոռեն, ուր ընթացիկ և վարկեր գործեր առկա մնացած էին, և ուր հեռագրված էր, թե պատվիրակությունը Բելյուֆ կժամանի հունիսի 20-ին (1954), կիրակի օր, առավոտյան ժամը 4-ին:

Պատվիրակությունը Պոլիս մնաց մեկ ժամ, որմե հետք Վիեննայի ժամով 10.30-ին, տեղական ժամով 11.30-ին, իսկ Լիբանանյան ժամով 12.30-ին, նույն K. L. M. օդանավով Պոլիսից ճամբա ելավ դեպի Լիբանանի մայրաքաղաքը՝ Բելյուֆ, ուր հասավ հունիսի 20-ին (1954), կիրակի առավոտ, Ս. Էջմիածնի տունին, ժամը 3.30-ին:

Հակա բազմություն մը փութացած էր դիմավորելու պատվիրակությունը, որուն օդանավին էջքը ողջովեցավ որոտընդոտ ծափերով: Լիբանանի Նախագահ՝ Նորին Վսեմու-

թյուն Քամիլ Շամուն իր ներկայացուցիչը զբրկած էր Խալեբի օդանավակայանը՝ իր անունով բարի գալուստ մաղթելու համար պատվիրակության պետ և Կիլիկիո Կաթողիկոսական տեղապահ՝ բարձրապատիվ Տ. Խաղարքեպիսկոպոս Աջապահյանի: Լիբանանի կառավարության կարգադրությամբ ոստիկանական ջոկատ մը բարևի վեցած էր օդանավակայանի մուտքին, ուր Տ. Խաղարքեպիսկոպոս Աջապահյան օրհնեց զանոնք խաչակնքումով: Կիլիկիո Կաթողիկոսարանի և Բելյուֆի ազգային առաջնորդարանի կողմից բարի գալուստի համար օդակայան եկած էր Լիբանանի առաջնորդ և Կաթողիկոսարանի տնօրեն Ժողովի ատենապետ՝ գերաշնորհ Տ. Խորեն Կաթողիկոս Բարոյան, ընկերակցությամբ հոգեշնորհ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոս, հոգեշնորհ Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Թաթևյանի և Ազգային Կրոնական ու Քաղաքական Ժողովի ներկայացուցիչներուն:

Հազիվ կարելի եղավ պատվիրակության անդամներուն համար ճամբա բանալ և թափոր կազմել դեպի Հայոց Կաթողիկոսարանը, Անթիլիաս: Մայր Տաճարի զույգ զանգակներու զվարթ ղողանջներուն տակ թափորը մուտք գործեց Կաթողիկոսարանի դուռնին ներս, ուր հավաքված էին բազմահարյուր կարոտաբաղձ հայեր: Կատարվեցավ կարճ գոհաբանական աղոթք և թափորը «Էջ Միածինն ի Հօրէ» շարականի շեշտերուն տակ ուղղվեցավ Վեհարան, ուր խոսք առավ պատվիրակության պետ և Կիլիկիո Կաթողիկոսական տեղապահ՝ բարձրապատիվ Տ. Խաղարքեպիսկոպոս Աջապահյան՝ շեշտելով պատվիրակության ուղևորության նպատակը դեպի Ս. Էջմիածին և տալով խաբրիկներ Մայր Հայաստանին: Հակառակ երկար ճանապարհորդության պատճառով հոգնության և անքնության՝ Տեղապահ սրբազան հայրը սիրով ընդունեցավ իրեն աջահամբույրի մտնեցող հավատացյալ և հայրենաբաղձ իր զավակները և անոնց բաշխեց առատաձիր օրհնություն Ս. Էջմիածնին, ալեփառ Արարտուն ու քառաբաղթ Արադածին:

Առավոտյան ցուրեբրուն տակ հայրենաբաղձ հայորդիներ Վեհարանին իջնելով մտան Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր Տաճարը, ուր սկսած էր մատչիլ առավոտյան ժամերգություն և սուրբ պատարագ: Քարոզեց Ամերիկահայոց առաջնորդական տեղապահ գերաշնորհ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոս Գալֆայան, պանծացնելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի դերը անցյալին և ներկայիս: Հավատարմորդ պատարագի վատարվեցավ Հայրապետական մաղթանք՝ Կաթողիկոս Ս. Էջմիածնի տունին առթիվ:

Պատվիրակությունը հանձն առավ այս երկարատև ուղևորությունը շատ տխուր առիթով մը. անիկա սակայն ծանրագույն սուգին հետ արժանացավ խանդավառ և հուսադրող ապրումներու Մայր Հայրենիքի հողին վրա, և իր հետ բերավ մեր Հայրենիքի և ժողովուրդի վերածաղկող կյանքին ոգևորիչ իրականություն այնպիսի։ Ատոր համար սուգի առնթներ փղավ բաները ուրախու-

թյան։ Այդ իսկ պատճառով կարելի է Սաղմոսերգուի հետևյալ բառերով վերջացնել մեր այս համառոտ ուղևորական նկարագրությունը.

— «Ընդ երեկոյս հանգիցեն լալիք, առաւօտու եղիցի ուրախութիւն»:

(«ՀԱՍԿ», պաշտոնական ամսագիր Կարդիկոսության Հայոց Կիլիկիո, Անթիպատ, 1954 թ., հուլիս—օգոստոս, № 7—8)

